

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT IRRIGATSIYA VA QISHLOQ XO'JALIGINI
MEXANIZATSIYALASH MUHANDISLARI INSTITUTI**

“QISHLOQ XO'JALIGINI MEXANIZATSIYALASH” fakulteti

**“PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA O'QITISH METODIKASI” kafedrasi
“KASBIY TA'LIM METODIKASIDAN” fanidan**

REFERAT

**MAVZU: KADRLARNI KASBIY TAYYORLASH SIFATIGA TA'SIR
QILUVCHI OMILLAR**

Bajardi: GM fakulteti KT 4/15 guruh
talabasi Sh.Abdunazarova

Qabul qildi: R.Fayzullayev

TOSHKENT – 2018

~ 1 ~

REJA:

I .KIRISH

II. ASOSIY QISM

1. Bo'lajak kadrlarni kasbiy moslashtirish muammosi.
2. Kadrlarni kasbiy moslashtirishning pedagogik-psixologik jihatlari.
- 3 Bo'lajak kadrlarni kasbiy moslashtirish omillari va shart-sharoitlari.

III. XULOSA VA TAKLIFLAR.

IV. GLOSSARIY

V. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

ILOVALAR.

KIRISH

Respublika mustaqilligi va bozor iqtisodiyotiga mos ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni shakllantirish – zamon talablariga javobberadigan, yuqori malakali kichik mutaxassis kadrlarni tayyorlash va mazkur jarayon samaradorligini ta'minlovchi kasbiy ta'lim mazmunini takomillashtirishni taqozo etmoqda. Ushbu vazifa bir qator qonunchilik va me'yoriy hujatlarda, xususan, Kadrlar tayyorlash milliy dasturida kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollaridan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyalarning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish misolida aniq maqsadlarga yo'naltirilgan ko'rsatma va tamoyillar ko'rinishida o'z aksini topgan.¹

Shu bois, mamlakatimiz mustaqilligining dastlabki yillaridanoq yoshlarninig kasb-hunarga moyilligi, mahorat va malakasini chuqr rivojlantirishni, tanlagan kasbi bo'yicha bir necha ixtisos olishini ta'minlaydigan uzluksiz ta'lim muassasalarining, xususan, oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayonini ilg'or, ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan yangi va zamonaviy uslubiyot bilan amalda ta'minlash bu sohadagi echimini kutayotgan dolzarb muammolardan biri sifatida belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov mazkur muammoning ijtimoiy-iqtisodiy va amaliy ahamiyatini "Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq butun mamlakat miqyosida ta'lim va tarbiya, ilm-fan, kasb-hunar o'rgatish tizimlarini tubdan isloh qilishga katta zarurat sezila boshladi" deb asoslaydi².

Darhaqiqat, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim-tarbiya sohasidagi strategik vazifalarning asosiy yo'nalishi mustaqil fikr yurita oladigan, jamiyat va shaxs manfaatlari uchun zarur bo'ladigan rivojlanish istiqbollarini aniq belgilaydigan mutaxassislar tayyorlash masalalariga qaratilganligi bilan

¹O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2012 y. – 46 b.

²Karimov.I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. –T.: O'zbekiston, – 2012, B– 3.

tavsiflanadi. Bu esa pedagog kadrlar tayyorlash modernizatsiyalash va uning innovatsion pedagogik asoslarini ishlab chiqish, zaruratini yuzaga keltiradi.

Oliy ta’lim muassasalarining eng muhim vazifalaridan biri – bu bo’lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishdir.

Kasbiy tayyorgarlik – zaruriy kasbiy bilim, ko’nikma va malakalarini o’zlashtirish asosida yuzaga keluvchi shaxs ijtimoiy kompetentligining o’ziga xos ko’rinishi sifatida izohlanadi.

Kasbiy tayyorgarlik o’z-o’zidan yuzaga kelmay balki aniq maqsadlar asosida rejalashtirilgan muayyan bosqichlarni qamrab oladi.

Shaxsda kasbiy tayyorgarlikning shakllanishi dastlab kasbga xos tasavvur, tushunchalarni tarkib topganligi bilan belgilansa, keyinchalik mutaxassislikka oid bilim, malaka va ko’nikmalarning o’zlashtirilishi, kasbiy sifatlarning qaror topishi hamda kasbiy moslashish darajasi bilan izohlanadi.

Kasbiy moslashtirish – ob’ektiv va sub’ektiv ta’lim sharoitida bo’lajak mutaxassis shaxsining kelgusidagi kasbiy faoliyat talablarining o’zlashtirishi, faoliyat jarayoniga moslashishi, kasbiy layoqatlilik darajasidir.

Tadqiqot muammosini nazariy o’rganish oliy ta’lim muassasalari, xususan, pedagogika oliygohlaridagi tashkiliy-pedagogik, o’quv-metodik va moddiy-texnik shart-sharoitlar kasbiy moslashtirish jarayonida etakchi omillardan ekanligini ko’rsatdi.

O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 29 dekabrdagi “Respublika oliy ta’lim muassasalari reytingini baholash tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi 371-sonli qarori; 2007 yil 10 sentyabrdagi “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimida magistratura faoliyatini yanada takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 190-sonli qarori; Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazi, Xalq ta’limi vazirligi, Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi markazining 2008 yil 22 apreldagi 01-128/QQ, 16 va 14/QQ-son qarori bilan tasdiqlangan “Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarining umumta’lim fanlari

bo'yicha ta'lim tayyorgarligi darjasи va sifati monitoringini o'tkazish tartibi to'g'risida"gi yo'riqnomasi; O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2017 yil 9 iyundagi "Maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablarini tasdiqlash to'g'risida"gi 5 -son buyrug'lagrida ta'lim sohasidagi ustuvor vazifalari belgilab berilgan.

Jamiyatdagi o'zgarishlar, mutaxassislarning kasbiy bilim va shaxsiy sifatlariga qo'yilayotgan zamonaviy talablar pedagogika oliygohlaridagi ta'lim mazmunini yangilash, o'qitishning innovatsion shakl va metodlari, zamonaviy axborot texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish zaruratini shakllantirdi. Shu asosda, bugungi kunda pedagogika oliygohlaridagi moddiy-texnik ta'minotini takomillashtirish, o'quv-uslubiy imkoniyatlari doirasini kengaytirish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Biroq bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishning amaldagi mazmuni pedagog mutaxassis shaxsiga qo'yilayotgan zamonaviy talablar doirasida takomillashtirilmaganligi, bu sohadagi ilmiy tadqiqot natijalarining to'laqonli amaliyotga tatbiq etilmayotganligi, pedagogika oliygohlaridagi mutaxassislar tayyorlash jarayonidagi imkoniyatlari va mavjud holat diagnostikasidan kelib chiqib, mazkur ta'lim muassasalari o'qitish tizimiga innovatsion texnologiyalarning to'laqonli joriy etilmayotganligi tadqiqot muammosiga nisbatan kontseptual yondashuvni talab etadi.

1. Bo'lajak kadrlarni kasbiy moslashtirish muammosi

O'zbekiston mustaqilligining dastlabki yillaridayoq birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ta'lif tizimida erishilgan muvaffaqiyatlar va mavjud kamchiliklarni ob'ektiv tahlil qilib, kadrlar tayyorlashda tub islohotlarga ehtiyoj borligini isbotlab berdi. SHuningdek, I.A. Karimov o'z nutqida mazkur masalaning ijtimoiy zaruratini asoslab, "Fanga iste'dodli yoshlarning kirib kelishini ta'minlash uchun kompleks tadbirlar turkumini amalga oshirish zarur. Bu borada oliy maktabning, hatto, umumiyligi ta'lif mакtablarining faoliyatini tubdan isloh qilish kerak", deya ta'kidlaydi³.

Darhaqiqat, mazkur masalalarni hal etish respublikamizdagi mavjud ta'lif-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uzlusiz ta'lif tizimini shakllantirish orqali yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirish maqsadini nazarda tutadi. Shunday ekan, barkamol shaxsni tarbiyalash, uni mutaxassis sifatida shakllantirish, jamiyatda munosib kasbiy-ijtimoiy statusga ega bo'lismida oliy ta'limi muassasalarining o'rni katta.

Oliy ta'lif muassasalari va ulardagi o'quv-tarbiya jarayonini modernizatsiyalash, pedagog mutaxassislar tayyorlash tizimi sifat-monitoringini oshirish, bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirish, ularda kasbiy faoliyatga nisbatan akmeologik motivatsiyani shakllantirish pedagog mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirish jarayonidagi muhim vazifalardan sanaladi.

Rivojlangan mamlakatlar, xususan, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Shveytsariya, Germaniya, Malaziya, Kanadaning mutaxassilar tayyorlash bilan bog'liq tajribasi shuni ko'rsatadiki, kasbiy ta'limning asosiy vazifasi talabalarda tanlangan mutaxassislikning o'ziga xosligidan kelib chiqqan holda intellekt va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishdan iborat bo'lib, mazkur vazifani bajarish

³ Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003. B– 84

asosida ta’lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligi ta’minlanadi⁴. Bunda kasbiy tayyorgarlikning asosiy mezonlari sifatida bo’lajak mutaxassisning faoliyatga amaliy tayyorgarligi va ixtisoslik doirasidagi bilim, ko’nikma va malakalarning o’zlashtirish, kasbiy faoliyat talablariga moslashish darajasi belgilanadi.

Darhaqiqat, kasbiy tayyorgarlik mutaxassisning butun faoliyati davomida ma’naviy-axloqiy hamda kasbiy sifatlarining yanada takomillashishi, kasbiy kompetentlikning shakllanishi uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalar darajasini ifodalaydi.

Keltirilgan mazkur vazifalarning amaldagi ijrosi pedagogika oliy ta’lim muassasalari oldiga qo’yiladigan masalalardan eng muhimi ya’ni bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlash jarayoniga nisbatan innovatsion yondashuvlarni talab etadi. Bunda:

- mehnat bozori talablari hamda ilm-fan, texnika, texnologiya va iqtisodiyotning eng so’nggi yutuqlari asosida uzviy ravishda takomillashtirilib turiladigan kasbiy ta’lim dasturlarini yaratish;
- uzluksiz ta’lim, ilm-fan va ishlab chiqarish orasidagi o’zaro mustahkam integratsiyani yo’lga qo’yish;
- ta’lim muassasalarini zamonaviy moddiy-texnik baza va o’quv-uslubiy adabiyotlar bilan ta’minlansh;
- oliy ta’lim tizimiga yuqori malakali o’qituvchi, metodist va muhandispedagoglarning jalb etish;
- bo’lajak o’qituvchilarning bilish faolligi, kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, ularda faol kasbiy motivatsiyani qaror toptirish;
- oliy ta’lim muassasalari o’quv amaliyotiga innovatsion o’qitish texnologiyalarini keng tatbiq etish zaruriy omillardan hisoblanadi. Jarayon samaradorligini belgilovchi ushbu omillar “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” mazmunida kichik mutaxassislar tayyorlash tizimiga qo’yilgan ijtimoiy

⁴ Tolipov O’.Q. Oliy pedagogik ta’lim tizimida umummehnat va kasbiy ko’nikma hamda malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari / Monografiya. – T.: Fan, 2004. B –73-80.

talablarining amaldagi ijrosini ta'minlab, kasbiy tayyorgarlik mazmunini takomillashtirish bilan bog'liq fundamental tadqiqotlarga zaruratni yuzaga keltiradi.

Ma'lumki, kasb tanlash, kasbga yo'naltirish, kasb-hunar tarbiyasi masalalari tasavvuf ilmi bilan uyg'unlashgan Sharq pedagogikasida ming yillar davomida xalqimiz ma'naviyatining shakllanishida muhim manba bo'lib kelgan "Qur'oni karim", Hadisi shariflarda, shuningdek, buyuk mutafakkirlar Muhammad Ismoil al-Buxoriy, Muhammad Iso at-Termiziy, Mahmud Qoshg'ariy, Abu Nasr Forobiy, YUsuf Xos Hojib, Husayn Voiz Koshifiy, Amir Temur, Alisher Navoiylarning ilmiy merosida nodir fikrlar tarzida o'z ifodasini topgan.

Mazkur fikrlarning tasdig'ini Abu Rayhon Beruniyning o'qituvchi faoliyatiga bergen izohidan ham ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Beruniy yoshlarni o'qitish uchun o'qituvchi tanlash ota-onaning birinchi va asosiy vazifasi deb bilgan. Buning uchun o'qituvchi xushmuomala, rostgo'y, o'z fanini va o'qitish qoidalarini yaxshi biladigan, pokiza, yurish va turishda namuna bo'lishini talab etadi. Agar, – deydi Beruniy, – tarbiyachining o'zi o'rnak bo'lmasa, aytgan gapiga o'zi rioya etmasa, uning talabi va tarbiyasi samarasizdir⁵. Yangi davr pedagogikasining asoschilaridan sanalmish Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat asarlarida ham ta'lim-tarbiya va bu jarayondagi o'qituvchining o'rni va xizmatlari davrning ijtimoiy-siyosiy hayotidan kelib chiqib, o'ziga xos ravishda talqin etilgan.

Jumladan, Abdulla Avloniy o'qituvchi faoliyatiga alohida to'xtalib, bolaning fikriy taraqqiyotini oilaga emas, maktabga, muallimlar zimmasiga yuklaydi: "Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyangan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadir. Fikr insonning sharofatli, g'ayratli, bo'lishiga sabab bo'ladir. Bu tarbiya

⁵ Pedagogika tarixi / Tuzuvchilar: K.Hoshimov, M.Inomova, S.Nishonova, R.Hasanov.– T.: O'qituvchi, 1996. B–10-12

muallimlarning yordamiga muhtojdirki, fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog'liqdir”, – deydi⁶.

Darhaqiqat, Abdulla Avloniy o'qituvchining shaxsiy va kasbiy fazilatlariga keng ta'rif berib: tarbiyachining shaxsiy fazilatlari, ya'ni axloqli, odobli, bilimdonligi, ziyrakligi, topqirligi, farosatliligi, aql-zakovatliligi ta'limtarbiya jarayoni uchun asosiy negiz bo'lsa, ijodiy izlanish o'qish va o'qitishning yangi shakl, uslub hamda vositalarini qidirish o'qituvchining eng muhim kasbiy sifatlaridan ekanligini uqtiradi. Bu bilan Abdulla Avloniy o'qituvchi faoliyatiga nisabatan akmeologik yondashuvni o'z davri qiyofasida olg'a suradi.

Abdurauf Fitratning asarlarida ham ta'lim-tarbiya masalalariga alohida e'tibor beriladi. Xususan, olim ta'lim-tarbiya jarayoni, ayniqsa, o'qituvchi Talabalarning o'zaro muloqotini tashkil etish, olib borishda eskicha qolipdan

⁶ Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. – T.: O'qituvchi, 1992. B – 16.

chiqib yangi islohotlar qilish kerakligi, buning uchun esa, mudarrislarning (eski maktab o'qituvchisi) nodonligiga chek qo'yib, ularni o'qitish usullarini Talabalarning individual qobiliyatlariga qarab tubdan o'zgartirish zaruratini bayon qiladi⁷.

Uzluksiz ta'lismi modernizatsiyalash va mazmunan takomillashtirish orqali bo'lajak o'qituvchilarini kasbiy moslashtirish muammosi bugungi kunda ham zamonaviy pedagogikaning asosini tashkil etmoqda.

So'nggi yillardagi zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlarda bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini shakllantirish muammosi keng doirada o'r ganilib, uning ilmiy-nazariy asoslari shakllantirildi.

Xususan, kadrlar tayyorlash milliy modeli asosida tashkil etilgan uzluksiz ta'lismi tizimida ta'lismi sifatini boshqarish, ta'lismi menejmenti muammolari SH.E.

Qurbanov, E.X. Seytxalilovlar tomonidan tadqiqq etilib, mazkur muammoning echimi yuzasidan ta'lismi sifatini boshqarish modeli ishlab chiqilgan⁸.

Uzluksiz ta'limga muhim bo'g'inlaridan bo'lgan o'rta maxsus va kasbhunar ta'limi tizimida ta'lismi sifatini boshqarish va nazorat qilishning nazariy va tashkiliy-uslubiy asoslari esa U.I. Inoyatov tomonidan keng o'r ganilgan. U.I. Inoyatov o'z tadqiqotlarida kasb-hunar kollejini samarali boshqaruva tuzilmasini shakllantirgan holda ta'limga sifat nazoratini amalga oshirish modelini ishlab chiqqan⁹.

Pedagog olim N.A.Muslimovning tadqiqotlarida esa pedagogik va texnik bilimlarning integratsiyasi asosida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida faoliyat olib boradigan kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy shakllanishi muammolari, uning kasbiy-pedagogik faoliyatini modellashtirish, bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini tayyorlash jarayonini standartlashtirishning metodik asoslari, bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisining shakllanganlik darajasini baholash

⁷ Pedagogika tarixi / Tuzuvchilar: K.Hoshimov, M.Inomova, S.Nishonova, R.Hasanov.– T.: O'qituvchi, 1996. B–36-40

⁸ Qurbanov SH., Seytxalilov E. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi: pedagogik ilmiy tadqiqot muammolari va yo'nalishlari. – T.: Fan, 1999 y. – 189 b

⁹ Inoyatov U.I. Teoreticheskie i organizatsionno-metodicheskie osnovi upravleniya kontrolya kachestva obrazovaniya v professional'nom kolledje: Diss. ... dokt. ped. nauk. – T.: 2003. – 327 s.

metodikasi va pedagogika fanlarining bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishdagi imkoniyatlari kabi muammolarning amaliy echimiga alohida e'tibor qaratilgan¹⁰.

Pedagog-psixolog tadqiqotchilar M.I. Dyachenko va A.M. Stolyarenkolar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini uning mavjud moslashish darajalari bilan bog'lab quyidagicha yoritadilar:

1. Shaxsning kasbiy faoliyatga dastlabki salohiyatli tayyorligi, ya'ni, statik komponentlar kasbiy faoliyatning psixik asoslari, bilim, ko'nikma, malakalar, zaruriy sifatlar hamda shaxsning zarur bo'lgan kasbiy imkoniyatlari darjasи.

2. Shaxsning kasbiy faoliyatga bevosita ayni vaqtidagi tayyorligi, ya'ni, mutaxassisning tezkorligi, o'zgaruvchanligi, ruhiy va jismoniy holati, har qanday holat va sharoitda aniq masalalarni echishga yo'nalganligi bilan ifodalanadi¹¹.

Amalga oshirilgan ilmiy ishlar pedagogik tushunchalarni aniqlashda turli falsafiy-metodologik yondashuvlar mavjud bo'lgan hamda hozirda ham mavjudligi ko'rinoqda. Dastlab, "ta'lim" tushunchasiga to'xtalamiz. B.M.Bim-Badning ta'rifiga ko'ra, ta'lim o'zida tarbiya, o'qish va o'qitishni qamrab oladi. V.I.Andreev «ta'lim»ni «madaniyat»da o'z aksini topuvchi, o'qitish va tarbiya orqali amalga oshiriluvchi hodisa sifatida talqin qiladi. o'z navbatida "o'qitish" kategoriyasi insonning "ta'limi", "tarbiyasi" va "rivojlanishi" tushunchalari orqali ochib beriladi. Ba'zi adabiyotlarda "rivojlanish", "shakllanish" va "moslashish" orqali amalga oshadi deb qayd etilsa, boshqalarida "moslashish" "rivojlanish" orqali deb ta'kidlanadi. Bunga qaramasdan, ko'plab mualliflar "rivojlanish" tushunchasining nisbatan kengroq va qamrovliroq ekanligini va shaxsning asosiy motivatsion ehtiyojlari, kognitiv, irodaviy va tashkil etuvchilari o'zgarishlar dinamikasini ifodalashda ko'proq qo'llanilishini e'tirof etadilar.

Ma'lum ma'noda murakkabroq bo'lgan "rivojlanish" tushunchasidan farqli ravishda, "moslashish" tushunchasi ko'proq darajada tashqi va ichki omillarning

¹⁰ Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped.fanl.dokt. ... diss. – T.: 2007. – 357 b

¹¹ Ilin N.E. Motiv i motivatsii. – M.: Piter, 2008. S– 44.

faol shakllari ta'sirida shaxs rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishning natijasini o'zida aks ettiradi.

Psixologik lug'atlarda "Moslashish (lot. adaptare moslashtirmoq) - sezgi a'zolarining qo'zg'ovchi kuchiga moslashuvi natijasida muayyan sezgirlikning o'zgarishi" sifatida ta'riflanadi. Moslashish hodisasida sezgirlik ortishi hamda kamayishi mumkin kuchli ta'sirotdan kuchsiz ta'sirotgaga o'tganda sezgirlik asta - sekin ortib boradi; ta'sirot kuchayganda esa, sezgirlik aksincha kamayib boradi.

Moslashish qonuniyati barcha sezgilarga xosdir. Pedagog olima N.Egamberdieva o'zining ilmiy izlanishlarida moslashish jarayonlarining shaxs ijtimiy lashuvi bilan bog'liq holda yoritib, mazkur tushunchaga nisbatan quyidagi mulohazalarni ilgari suradi: "Moslashish – insonning ijtimoiy muhit bilan o'zaro faol munosabatda bo'lish va uning potentsialini shaxsiy rivojlanish uchun ishlatish qobiliyati; ijtimoiy madaniy tajriba, madaniyatni o'zlashtirishdir. Zamonaviy fanda ijtimoiylashuv tushunchasi shaxsning moslashuvi va individuallashish jarayonlarini o'zaro bog'laydi. ...Bu jarayon uch asosiy sohada amlga oshadi:

1. Faoliyat turlarining kengayishi, uning shakl va vositalarini qo'lga kiritish, erkin mo'ljal olish.

2. Muloqot doirasini kengaytirish, uning mazmunini chuqurlashtirish, xulq-atvor me'yorlarini o'zlashtirish.

Kasbiy moslashish uchun nafaqat muayyan kasbga yoki faoliyat sohasiga qiziqish, kasb tanlash motivatsiyasi, balki ushbu faoliyat turi bilan shug'ullanishga nisbatan layoqatning mavjud bo'lishi ham talab etiladi. 3. Shaxsiy "Men" obrazini faoliyatning faol ishtirokchisi sifatida shakllantirish, o'z ijtimoiy mansubligi va o'rnini anglash, o'ziga baho berishni shakllantirish .

Tahlillarimizdan ma'lum bo'ldiki, "moslashish" kategoriyasi ko'proq ijtimoiy tarbiya muammolariga bag'ishlangan pedagogik tadqiqotlarda uchraydi. Ammo, uning shaxs imkoniyatlarini muayyan faoliyat turiga nisbatan yo'naltirish, sub'ekt va ijtimoiy muhitning o'zaro faol yaqinlashuvi jarayoni natijasi sifatida qaralsa, hamda, kasbiy faoliyat ijtimoiy faoliyatning bir turi sifatida tatqiq etilishi

nazarda tutilsa, moslashish va ijtimoiylashuv kategoriyalarini izohlashda alohidalikka intilish o'zini oqlamaydi.

Ayrim mualliflar, shu jumladan, D.N.Arzikulov talabalarining kasbiy moslashtirish jarayonini tabaqalashtirilgan ta'limgizning tizimining tarkibiy qismi sifatida e'tirof etadi. Ushbu tadqiqotlarda kasbiy moslashtirishning zaruriy shartsharoitlaridan biri sifatida tabaqalashtirilgan ta'limgizning tuzilmasi va mazmunini tashkillashtirish muammolari, tabaqalashtirilgan ta'limgizning kasbiy moslashtirish jarayoniga ta'siri qarab chiqilgan.

Yuqorida tahlil etilgan ta'riflardan shu holat ma'lum bo'ldiki, bir guruh olimlar shaxsning kasbiy moslashishi tushunchasini motivlar tizimi, ikkinchi guruh olimlar shaxsning tashqi olamga bo'lgan ustuvor qarashlar hamda uchinchi guruh olimlar inson faoliyatini belgilab beruvchi xususiyatlar sifatida talqin qiladilar.

Yuqoridagi fikrlarni umlashtirigan holda, kasbiy moslashtirish – shaxs kamolotining muhim jihatlaridan biri bo'lib, shaxsning faqatgina mehnat va kasbiy faoliyatni tanlash bilan bog'liq ehtiyoj va qiziqishlarini ifodalaydi (umumiyo rivojlanish barcha ehtiyojlar majmuasini, uning borliqqa, atrofdagilarga, o'ziga nisbatan munosabatlari tizimini ifoda etadi).

Kasbiy moslashtirish – mehnat faoliyati yoki kasb sohasining aniq turini tanlash bilan bog'liq, aniq va ongli ravishda qabul qilinadigan qarorning ifodalanishi bo'lib, talabalar bilan amalga oshiriladigan maqsadga yo'naltirilgan ishlar bilan bevosita bog'liq bo'ladi.

Shunday qilib, kasbiy moslashtirish bo'lajak mutaxassisda pedagogik faoliyatga bo'lgan ehtiyojni rivojlantiruvchi, unga nisbatan mas'uliyatli hamda ijodiy yondashuvni, ijtimoiy qadriyatlar motivatsiyasini tarbiyalovchi hamda shaxsga qaratilgan yo'nalish kasb etuvchi jarayonlar alohida tarkibiy qismlarining o'zaro integratsiyasi sifatida qarash mumkin.

2. Kadrlarni kasbiy moslashtirishning pedagogik-psixologik jihatlari

Tadqiqot muammosini nazariy jihatdan o'rganish, tahlil etish va ijtimoiy dolzarbligini asoslashda mavzu doirasidagi ahamiyatli tushunchalar, kategoriyalar

mazmunini yoritish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shu bois, ilmiy izlanishlar davomida kasbiy moslashtirishning pedagogik-psixologik aspektlarini: motiv, kasb tanlash motivlari, kasbiy yo'nalganlik, pedagogik kasbga yo'nalganlik, pedagogik faoliyat, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar, kompetentlik kabi tushunchalarning mohiyati aniqlashtirish orqali yoritishga harakat qildik.

Kasb tushunchasi – bu maxsus tayyorgarlikni talab etuvchi, inson doim tajribadan o'tkazuvchi va unga yashash uchun manba bo'lib xizmat qiluvchi mashg'ulotdir. Kasb bir xil faoliyat bilan shug'ullanuvchi kishilarni birlashtiradi va bu faoliyat ichida ma'lum aloqalar va axloq normalari o'rnatiladi¹².

E.A. Klimov tadqiqotlarida "Kasb – jamiyat uchun zarur va qadriyatli soha bo'lib bunda insondan jismoniy va ruhiy kuch talab etadi", deya ta'kidlaydi.

V.G. Makushin esa, kasb – bu shunday faoliyatki, uning yordamida shaxs jamiyat hayotida ishtirok etadi va uning yashashi uchun moddiy vositalar asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi, deya ta'kidlaydi.

Mavjud ta'riflarni umumlashtirib, quyidagicha xulosa qilish mumkin: "Kasb mehnat faoliyatining asosiy shakli bo'lib, uni bajarish uchun inson albatta ma'lum bilim, malaka va ko'nikmalarga, maxsus qobiliyatlar va rivojlangan muhim kasbiy sifatlarga ega bo'lishi kerak".

Mutaxassislik – kasbiy ta'lim, tayyorgarlik yo'li bilan o'zlashtirilgan ish jarayonidagi maxsus bilimlar, ko'nikma va malakalar majmuasi bo'lib, ular u yoki bu kasb doirasida ma'lum faoliyat turini bajarish uchun zaruriy hisoblanadi.

Shunday qilib, mutaxassislik – kasb ichidagi kasbiy faoliyat turi bo'lib, u shaxsiy yutuqlarga yoki o'ziga xos vaziyatlar orqali umumiyl natijalarga erishishga yo'naltirilgan bo'ladi. Kasbiy faoliyat samaradorligining shartlaridan biri mutaxassisning kasbiy tayyorligi hisoblanadi.

Mashhur rus psixologi I.K. Platonovning fikriga ko'ra, "kasbiy tayyorgarlik – bu o'zini kerakli kasbiy faoliyatni bajarishga qodir va tayyorgarlik ko'rgan deb hisoblovchi va uni bajarishga intiluvchi shaxsning sub'ektiv holatidir".

¹² Klimov E.A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. – Rostov-na-Donu: Finiks, 1996. S-12-14.

E. Seytxalilov, B. Raximov va N. Azizzodjaevalar “kasbiy tayyorgarlik – shaxsning aniq kasbiy faoliyat turi bilan shug’ullanishiga imkon beruvchi nazariy bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlashtirish jarayonidir”, deya izohlaydilar.

R. Ishmuhamedov, A. Abduqodirov hamda A. Pardaevlar kasbiy tayyorgarlik negizida “bo’lajak mutaxassisning psixologik, psixofiziologik, jismoniy hamda ilmiy-nazariy va amaliy tayyorgarligi” aks etishi kerakligini ta’kidlaydilar¹³.

Mualliflarning fikrlariga tayangan holda “kasbiy tayyorgarlik” tushunchasini quyidagicha ta’riflash mumkin bo’ladi:

Kasbiy tayyorgarlik – maxsus nazariy bilim, amaliy ko’nikma va malakalar, shuningdek, ma’naviy-axloqiy sifatlarni o’zlashtirish asosida shaxsning kasbiy faoliyatni olib borishga nisbatan fiziologik, psixologik va jismoniy tayyorgarlik darajasi.

Kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish – DTS talablari asosida shaxsda maxsus nazariy bilim, amaliy ko’nikma va malakalar, shuningdek, ma’naviyaxloqiy sifatlarni shakllantirish, bo’lajak mutaxassisni kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli olib borishga nisbatan fiziologik, psixologik va jismoniy tayyorgarlash jarayonidir.

Kasbiy moslashtirish – bo’lajak mutaxassisning kasbiy faoliyat talablarini o’zlashtirishi, individualashuvi demakdir.

Ma’lumki, har bir oliy ta’lim muassasasining muhim vazifalaridan biri bu birinchi kurs talabalarini o’qitishning yangi tizimiga, yangi ijtimoiy munosabatlarga ijobiy moslashuvini, talabalik maqomini muvaffaqiyatli o’zlashtirishlarini ta’minlashdir.

Talabalarni oliy ta’lim muassasasi sharoitiga moslashtirishda quyidagi jihatlarni alohida ko’rsatib o’tish lozim:

¹³ Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog-o’qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: “Iste’dod” jamg’armasi, 2008. – B. 16-18

1) talabalarda moslashuv jarayonining kechishi murakkaab dinamiklikka ega bo'lib, ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega qadriyatli tasavvurlarni o'zaro uyg'unlashuvini talab etadi;

2) talabalar uchun o'qishning birinchi va ayrim hollarda ikkinchi yili murakkab vaziyatlar bilan birga kechadi;

3) oliv ta'lif muassasasida tahsil olish jarayonida talabalarda o'zo'zini anglash tuyg'usi rivojlanadi, atrof-olam va borliqqa doir qadriyatli munosabatlar tizimining rivojlanishi davom etadi;

4) talabalarda bazaviy o'quv ustanovkalari shakllanadi;

5) talabalik yillari tashkiliy, metodik va psixologik tavsifga ega bo'lib, shaxsning kasbiy va shaxsiy moslashuvining eng muhim bosqichidir¹⁴.

Darhaqiqat, kasbiy moslashuv murakkab va ko'p qirrali jarayon hisoblanib, uning negizida muayyan kasb bo'yicha muvaffaqiyatli ishlashni ta'minlovchi imkoniyatlar, shaxsning yo'nalganligi, kasbiy bilim, ko'nikma, malaka va kasbiy sifatlar, mehnat tajribasi ham asosiy mezonlar ko'rinishida namoyon bo'ladi .

Bizga ma'lumki, shaxs ta'lif jarayonining faol ob'ekti va sub'ekti bo'lib, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayonidagi faolligi uning yo'nalganligi bilan belgilanadi.

Shaxs yo'nalganligi muammosini tadqiq etar ekan, S.L. Rubinshteyn uni ehtiyojlar, qiziqishlar, ideallar, e'tiqodlar, faoliyat va xulqning ustuvor motivlari hamda dunyoqarashlarda ifodalaydi..

Psixolog olimlar L.I. Bojovich va R.S. Nemov shaxs yo'nalganligini motivlar tizimi va yig'indisidir, deya talqin etadilar.

Kasbiy yo'nalganlik esa shaxs yo'nalganligining o'ziga xos ko'rinishi bo'lib, motivlar, ehtiyojlar ta'sirida aks etadi.

Pedagogik va kasb ta'limga doir adabiyotlarda "kasbiy yo'nalganlik" tushunchasi quyidagi mazmunni anglatishiga e'tibor qaratiladi:

¹⁴ Egamberdieva N.M va mualliflar jamoasi. Yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishning tarbiya texnologiyasi. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2012.- B. .201-202

1) “Kasbiy yo’nalganlik” – shaxsning aniq bir faoliyat turiga bo’lgan qobiliyati, qiziqishlari, ehtiyoji va qat’iy ishonchi (A.B. Seyteshev);

2) “Kasbiy yo’nalganlik” – kasb tanlash, qiziqish, qat’iy ishonch hamda kasb tanlash motivlari o’rtasidagi aloqaning shaxsiy sifatlarda etakchilik qilishi (N.K.Stepankova).

Ayrim tadqiqotchilarining ishlarida esa bevosita shaxsning aniq kasbiy faoliyatga yo’nalganligi e’tiborga olingan holda “pedagogik kasbga yo’nalganlik” tushunchasining mohiyatini ochib berishga nisbatan urinishlar ko’zga tashlanadi. Jumladan: 1) “Pedagogik kasbga yo’nalganlik” – shaxsning “pedagogik kasbga qiziqishi va faoliyatning ushbu turi bilan shug’ullanishga bo’lgan ishtiyоqi” (N.V. Kuzmina); 2) “Pedagogik kasbga yo’nalganlik” – bolalarga bo’lgan munosabat, pedagogik mehnatga ishtiyоq, pedagogik kuzatuvchanlik qobiliyati.

Terminologik tahlillardan ko’rinib turibdiki, “pedagogik kasbga yo’nalganlik” tushunchasi asosan kasb tanlash motivlarning faol ta’sirida shaxsning kasbiy shakllanishiga ta’sir ko’rsatishini o’zida aks ettiradi.

Motiv tushunchasi psixologik adabiyotlarda (lot. movere - harakatga keltirmoq) – ma’lum ehtiyojlarni qondirish bilan bog’liq faoliyatga undovchi sabab sifatida izohlanadi¹⁵.

Kasb tanlash murakkab va motivatsion jarayon hisoblanib, shaxsning to’g’ri kasb tanlashi insonning hayotdan qoniqishi, ijtimoiy mavqeini aniq belgilab olishiga sabab bo’ladi.

Tadqiqotchi olim E.S.Chugunova ish joyini va kasbni tanlash motivlari klassifikatsiyasini ishlab chiqib, istalgan kasbiy faoliyatning sabablarini o’zida aks ettiruvchi kasb tanlash motivlarini quyidagicha belgilaydi:

- dominant (kasbga qiziqishning ustun turishi);
- vaziyat bilan bog’liq (har doim insonni qiziqtirib kelgan shartsharoitlarni ro’yogga chiqarish);
- komformist;

¹⁵ G’oziev E., Mamedov K. Kasb psixologiyasi. – T.: 2003. B – 13-15.

- boshqa kasbiy motivatsiyalar (o'ziga yaqin ijtimoiy olamning ya'ni yaqinlari, do'st va tanishlarining maslahatlari bilan).

A.K. Baymetov esa, aynan pedagogik faoliyatga intilish motivlarini o'rghanib, ulardan asosiylarini birlashtiradi:

- a) muqarrarlik motivi (burchli);
- b) o'qitilayotgan predmetlarning qiziqarliligi va e'tiborni tortish;
- v) bolalar bilan muloqotga kirishish.

O'r ganilgan manbalarga ko'ra, motivatsiya tiplari bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik yo'nalishi va xarakteriga ta'sir ko'rsatadi.

Bu borada N.V. Kuzmina shaxsning pedagogik kasbga yo'nalganlik motivlari uch xil holatda bo'lishini ta'kidlaydi:

- 1) haqiqiy pedagogik;
- 2) rasman pedagogik;
- 3) yolg'on pedagogik yo'nalganlik¹⁶.

Pedagogik faoliyatni tashkil etishda birinchi holat, ya'ni haqiqiy pedagogik yo'nalganlik pozitiv xarakter kasb etib, pedagogik faoliyatda akmeologik darajaning qo'lga kiritilishiga yordam beradi. Pedagogik faoliyatni tashkil etishda faqatgina birinchi holatdagi pedagogik tayyorgarlik yuqori natijalarning qo'lga kiritilishiga yordam beradi. Haqiqiy pedagogik yo'nalganlikning asosiy motivi pedagogik faoliyatga qiziqish hisoblanadi.

Bizning pedagogik kuzatishimiz jarayonida va bo'lajak o'qituvchilarning "Nima uchun o'qituvchilik kasbini tanlaganliklari" ning asosiy sabablarini o'rganganimizda, respondent-talabalarning 33% i o'qituvchilik kasbini o'z hohishiga ko'ra, 31,2% i muayyan fanga bo'lgan qiziqish va ota-onalarining tavsiyalariga ko'ra, 35,4% i esa pedagogika oliy ta'lim muassasalarida tahsilni davom ettirish maqsadida ushbu ta'lim muassasasini tanlaganliklari ma'lum bo'ldi. Ammo o'qituvchilik kasbining boshqa kasb egalariga nisbatan moddiy ta'minlanganlik holatlarining yuqoriligi ota-onalar ichida shakllangan

¹⁶ Ilin N.E. Motiv i motivatsii. – M.: Piter, 2008. – 50 s.

stereotiplarning yoshlarga ham o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaganligidan dalolat beradi.

O'ylaymizki, bu o'rinda kasb tanlash motivlari, kasbiy yo'nalganlik va hayotiy maqsadlarning boshqa-boshqa yo'nalishlarda namoyon bo'lishi o'z o'mida kasbiy moslashish darajasining past bo'lishiga yoki uzoq muddatga uzayishiga ta'sir etadi.

Kasbiy faoliyatga yo'naltirishda kasb tanlash motivlarining yaqqolroq namoyon bo'lishi kuzatilsa-da, faqat ularning o'zigina kasbiy tayyorgarlikning shakllanishida etakchi rol o'ynay olmasligini e'tiborga olish lozim bo'ladi. Chunki, shaxsning mavjud jismoniy, ruhiy va ma'naviy imkoniyatlari tanlangan kasbiy faoliyatning shaxsga nisbatan qo'yadigan talablari darajasi bilan mutanosib bo'lishi talabalarning kasbiy faoliyat muhitiga normal moslashishiga va refleksiyaning shakllanishiga yordam beradi.

Kasbiy imkoniyatlar – ma'lum faoliyatning shaxs irodasi bilan bog'liq ob'ektiv shart-sharoitlarini o'zida aks ettiradi¹⁷.

Odatda bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga moslashtirishda ularning ob'ektiv imkoniyatlaridan kelib chiqib yondashish, tanlangan kasb va faoliyat talablariga shaxs imkoniyatlarining identifikatsiyalashuvi maqsadga muvofiq sanaladi. Masalan, o'qituvchilik kasbini tanlashda nafaqat bu kasbni sevish, bolalar bilan muloqotga kirishish istagi, balki, kasbiy faoliyatning shaxsga nisbatan qo'yadigan jismoniy, psixologik va ijtimoiy talablar uning imkoniyatlari doirasida bo'lishi kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishga yordam beradi. Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishda masalaning mazkur jihatlarini nazariy asoslash va bo'lajak mutaxassislarning kasbiy imkoniyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish kerak.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatga dastlabki salohiyatli tayyorligi ayni vaqtdagi amaliy tayyorligining asosi hisoblanadi. Shuning uchun ta'lim muassasalaridagi kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish jarayonida talabalarda kasbiy

¹⁷ G'oziev E., Mamedov K. Kasb psixologiyasi. – T.: 2003. B – 57.

faoliyatni amalga oshirish uchun etarli bo'lgan kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish lozim bo'ladi.

Kasbiy bilim – aniq mehnat faoliyati doirasida bajariladigan ishlar uchun zarur bo'lgan axborotlar va o'zlashtirilgan nazariy ma'lumotlar birlashmasidir.

Bo'lajak o'qituvchilarning o'zlashtirish lozim bo'lgan kasbiy bilimlar mutaxassis shaxsining sifat darajasiga quyiladigan malakaviy talablar mazmunidan kelib chiqib belgilanishi kasbiy moslashtirish jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim mezon sanaladi.

Bo'lajak o'qituvchilarga qo'yiladigan sifat talablarini o'zida mujassamalashtirgan Klassifikatorda bo'lajak o'qituvchilarning umumta'lim maktablarida, akademik litsey, kasb-hunar kollejlarida faoliyat ko'rsatishi va ular o'z mutaxassisligi doirasida o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish, ta'lim oluvchilarning bilim darajasini adolatli baholash va nazorat qila olishi yuzasidan zaruriy kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishi lozimligi belgilanadi.

Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy moslashtirishda ixtisoslashgan tavsifnomasida ularning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan malakaviy talablardan kelib chiqib, kasbiy bilimlar mazmuni quyidagi aspektlar bilan bog'liq holda belgilanishiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq sanaladi:

- nazariy – ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadi, tamoyillari, qonuniyatlari, ta'limotlari, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishning shakl, metod va vositalari xususidagi bilimlar;

- metodik – o'quv-tarbiya jarayonini loyihalashtirish, rejalashtirish va o'qitishning shakl, metod va didaktik vositalarini to'g'ri tanlash, talabalarning bilish motivatsiyasini shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan bilimlar;

- texnologik – aniq ta'lim sharoitida pedagogik vazifalarni, vaziyatlarni echa olish, rejalashtirilgan o'quv-tarbiya jarayonini samarali amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan bilimlar;

- prognostik – ta'lim oluvchi shaxsi rivojlanishini oldindan loyihalashtira olish, yuksak ma'nnaviyatli, intellektual salohiyatli, mustaqil fikrli va ijodkor

shaxsnı tarbiyalashning ta'sir vositalarini oldindan bashoratlash bilan bog'liq bilimlar;

- ijodiy-innovatsion – pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish, o'qitish va tarbiyalashning yangicha shakl, metod va vositalarini yaratish bilan bog'liq amaliy bilimlar.

Pedagogik kuzatish va tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayonida talabalarning kasbiy bilimlarni o'zlashtirishi va kasbiy-pedagogik qobiliyatlar, ko'nikma va malakalarning shakllantirilishi o'rtaqidagi integratsion tuzilma etarlicha qaror topmagan.

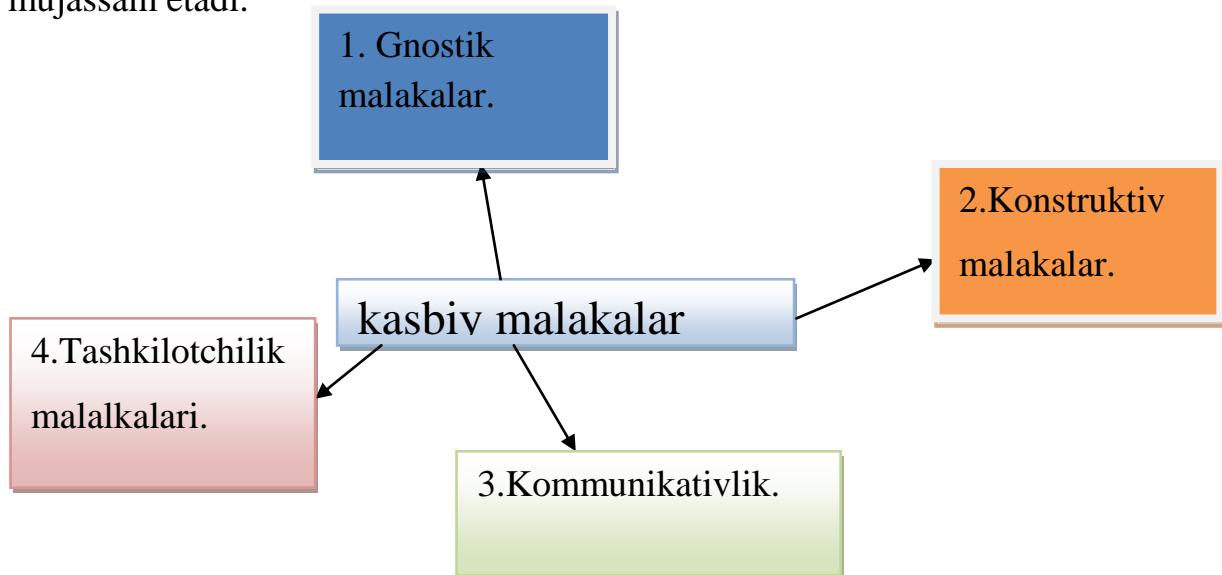
Bu esa yosh mutaxassislar faoliyatining birinchi besh yilligida ba'zi qiyinchiliklar, konfliktlar yoki kasbiy muvaffaqiyatsizlikning kelib chiqishiga sabab bo'lishi aniqlandi.

Masalaning yana bir muhim jihatı borki, uning etarlicha e'tiborga olinmasligi ham kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish jarayonida ba'zi negativ holatlarni keltirib chiqaradi.

Ta'kidlash joizki, oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv faoliyatining mahsuli bu kasbiy bilimlarning o'zlashtirish jarayoni hisoblanadi. Lekin ba'zida shunday vaziyatlar ham uchrab turadiki, kasbiy masalalarni hal etishga yaxshi tayyorgarlik ko'rgan mutaxassis zarur paytda kerakli faoliyat uchun tayyor bo'lmay qolishi mumkin. Bunday holatda pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirib bo'lmaydi, yoki samarasiz bo'ladi. Ko'rinish turibdiki, mutaxassisning kasbiy tayyorgarligi unda nafaqat kasbiy bilimlarning kerakli darajasini, balki psixologik tayyorgarlikni, o'zini – o'zi boshqarish va kerakli faoliyatga yo'naltirish, o'quvtarbiya jarayonini boshqarish, kasbiy, ma'naviy va jismoniy imkoniyatlarini kerakli sharoitda qo'yilgan masalani hal etishga to'g'ri yo'naltira bilish bilan bog'liq kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, jarayonga moslashtirishni nazarda tutadi. Chunki, aynan shu ko'nikma va malakalar bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayonidagi zaruriy fenomenlar sifatida baholanadi.

Kasbiy ko'nikma va malakalar – amaliy faoliyat jarayonida paydo bo'ladigan, shaxsning o'zlashtirilgan kasbiy bilimlarini anglangan ish harakatlariga aylanishidagi avtomatlashgan usuldir.

Gnostik (yunoncha “gnosis” – “bilish”) malakalar tarbiyachining bilim sohasiga taalluqli bo'lib, bolalarning individual-psixologik taraqqiyot darajasini aniqlay bilish; o'zining tajribasi va pedagogik faoliyatiga refleksiv yondashish; ilg'or tajribalarni o'rghanish, novatorlik; pedagogik-psixologik adabiyotlardan foydalana bilish; empatiya va pedagogik ziyraklik doirasidagi malakalarni mujassam etadi.

Konstruktivlik (loyihalash qobiliyatiga egalik) – bu tarbiyachining pedagogik jarayonni metodik jihatdan to'g'ri loyihalashtirishi va tashkil etishi ko'zda tutiladi. Bunda ta'lif jarayoni natijalarini prognoz qilish, o'quv-tarbiya jarayonini maqsadli loyihalash, o'quvchilarining yosh va individual xususiyatlaridan kelib chiqib ta'limiylarini, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni to'g'ri belgilash va darsning texnologik tuzilmasini aniq belgilash, amalga oshirish bilan bog'liq malakalar nazarda tutiladi.

Kommunikativlik – bu tarbiyachi-pedagogning alohida xususiyati bo'lib, unda o'quvchilar va hamkasblari bilan o'zaro hamkorlik muloqoti nazarda tutiladi. Bunda tarbiyachining bolalarni o'ziga jalb etishni bilishi, o'quvchilar va ota-onalar bilan muloqotni tashkil etishi, boshqarishi va nazorat qilishi, ular bilan pedagogik-

psixologik nuqtai nazardan maqsadga muvofiq o'zaro aloqa bog'lashga, shaxslararo munosabatlarni faollashtirishga qaratilgan malakalardir. O'quvchilar bilan muloqotda pedagogik tayyorgarlikning muvaffaqiyatli bo'lishi ko'p jihadan o'qituvchining kommunikativ ko'nikma va malakalarni uzluksiz ravishda egallab borishi, uni qo'llay olish layoqatiga bog'liq.

Tashkilotchilik – tarbiyachining o'quvchilar jamoasini uyuştira bilishi, jamoani jipslashtira olishi, o'quvchilarning bilish faolligini faollashtira olishi, shaxsiy tajribasi va ilg'or pedagogik g'oyalarni dars jarayoniga tatbiq eta olishi bilan tavsiflanadi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, tarbiyachi-pedagog kasbiy qiyofasida aks etishi lozim bo'lgan mazkur malakalar nafaqat o'quvchilar bilan o'zaro aloqaga kirishishda, shu bilan birga atrofdagilar bilan munosabatlarda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

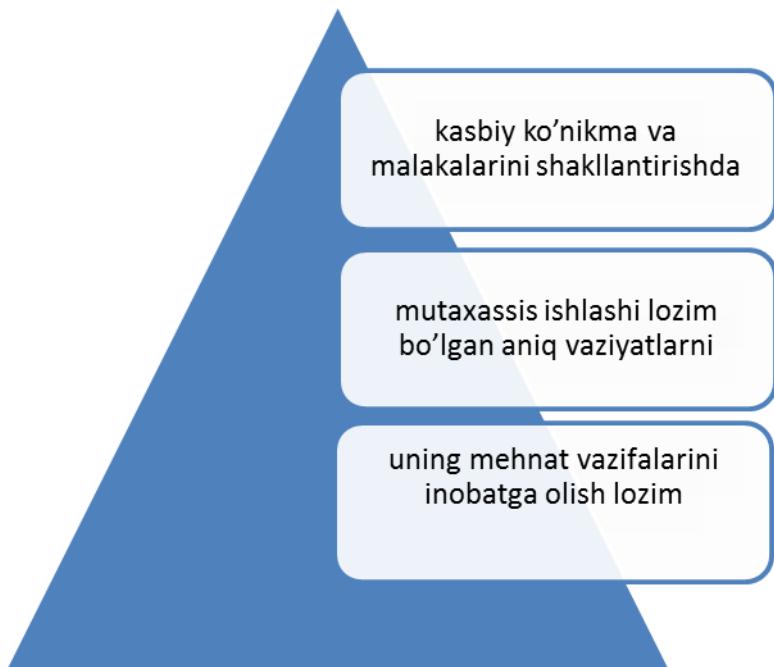
Mazkur tadqiqotchilarning o'qituvchi professiogrammasining namunasi borasidagi yondashuvlari etarlicha ilmiy-nazariy asoslangan bo'lsada, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishning zaruriy shart-sharoitlaridan biri sanalgan - ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirish mualliflarning nazaridan chetda qolgan. Zero, kasbiy faoliyatni tashkil etishga ijodiy yondashmasdan turib, ta'lim va tarbiya ishlarini maqsadga muvofiq loyihalashtirish, amalga oshirish mumkin emas.

Taniqli pedagog psixolog olim V.A. Slastenining ilmiy izlanishlarida ham pedagogik faoliyat, o'qituvchi shaxsini shakllantirish, xususan, uning kasbiy mahoratini oshirish masalasi keng yo'naliishlarda tadqiq etilgan .

Bu o'rinda pedagog olim V.A. Slastenin bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy ko'nikma va malakalarini shakllantirishda:

- 1) mutaxassis ishlashi lozim bo'lgan aniq vaziyatlarni;
- 2) uning mehnat vazifalarini;
- 3) talab etiladigan bilim, malaka va ko'nikmalarni inobatga olish zarurligini ta'kidlab o'tadi .

Muallif o'z mulohazalarini pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasasi talabalari misolida yoritib bergen. Pedagogik faoliyatning mutaxassis kasbiy tayyorgarligiga qo'yadigan umumiyl talablari e'tiborga olinsa, mazkur tadqiqotning amaliy g'oyalaridan bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayonida foydalanish mumkin bo'ladi.

Kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish, kasbiy bilim va ko'nikmalarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishdagi asosiy omil kasbiy sifatlarni rivojlantirish masalasi tadqiqot doirasidagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Kasbiy sifatlar pedagogik faoliyat muvaffaqiyatining muhim omillaridan biri bo'lib, ular maqsadga intiluvchanlik; qat'iyatlilik; diqqatni taqsimlay olish; tirishqoqlik; kuzatuvchanlik; pedagogik takt va pedagogik xayolning rivojlanganligi; ijtimoiy faollik; tashabbuskorlik; shaxsiy namuna ko'rsatish; umuminsoniy va milliy qadriyatlarni yanada boyitishga bevosita hissa qo'shish kabi jihatlar bilan tavsiflanadi. Kasbiy sifatlarning shakllanishi ta'lim oluvchilar bilan emmotsional birlikni ta'minlash, darsning kommunikativ tizimi va ijobiyl iqlimi yaratish, shuningdek, pedagogik vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi.

Tadqiqotchilar L.M. Mitina va O.V. Kuzmenkovalar o'z tadqiqotlarida o'qituvchining kasbiy rivojlanish kontseptsiyasini shakllantirib, uning ijtimoiyahamiyatli jihatlarini tushuntiradilar va shu o'rinda o'qituvchining kasbiy tayyorgarligiga ta'sir etuvchi qator ahamiyatli omillarni ajratib ko'rsatadilar.

Xususan, tadqiqotchilar, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy moslashtirish jarayoniga ta'sir etuvchi muhim omillardan biri bu – kasbiy ahamiyatli shaxs sifatlari va qobiliyatları, kasbiy bilim va ko'nikmalarining o'sishi, shakllanishi, integratsiyasi hamda pedagogik mehnatda o'z amaliy tadbiqini topishi kerak ekanligini e'tirof etsalarda, biroq asosiy omil sifatida – kasbiy faoliyatda muvafaqiyatli ishslashni ta'minlovchi shaxsning ichki motivatsiyasi va pedagogik kasbga yo'nalgaligini olib qaraydilar. Bunday holat kasbiy moslashtirish jarayoni bevosita shaxsning imkoniyatlari va ehtiyojlari asosida tashkillashtirilishi lozimligini ilmiy asoslaydilar.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishdagi muhim jihatlardan yana biri bu shaxsning mavjud mehnat tajribasi sanaladi. Aslida mehnat tajribasi kasbiy-amaliy faoliyat natijasida yuzaga keluvchi kasbiy ko'nikma va malakalarining yig'indisi sifatida ifodalanadi. Biroq, bo'lajak mutaxassislar, xususan, bo'lajak o'qituvchilarda mehnat tajribasining etishmasligi o'zlaridagi mavjud kasbiy bilimlarini hali amaliy faoliyatda sinab ko'rмаганларини, real kasbiy faoliyat talablari haqida aniq tasavvurlarining etarli emasligidan guvohlik beradi. Bu esa ta'limning mazmun va metodik aspektlariga, kasbiy istiqbol rejalarini belgilashga, o'quv-tarbiya jarayonining shaxs imkoniyatlariga asoslangan optimal amaliy sharoitini yaratishga to'sqinlik qiladi. Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayonida nazariya va amaliyot integratsiyasini yo'lga qo'yishning samarali metodik aspektlarini ishlab chiqish va tatbiq etish talabalardagi mehnat tajribasining shakllanishi, shuningdek, faoliyatli yondashuv darajasining ortishiga olib keladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar darajasini, kasbiy (ma'naviy, shaxsiy va jismoniy) imkoniyat va kasbiy sifatlarini faoliyat

samaradorligiga to'laqonli yo'naltirish kasbiy moslashtirishning zaruriy shartsharoitlaridan sanaladi. Mazkur jarayonda shaxs individualligi muhim mezonlardan biri sifatida o'rganiladi.

Individuallik (lotincha individuum – bo'linmas, zot) - ijtimoiy-tarixiy madaniyat taraqqiyotining sub'ekti sifatida o'z faoliyatini amalga oshiruvchi har bir inson psixikasining takrorlanmas o'ziga xosligini ifodalaydi.

Bizning fikrimizga ko'ra, insonning betakrorligi to'g'risidagi fikrlar individuallikning tashqi jihatlarini ifodalaydi. Individuallik bu insonning hayvonot va ijtimoiy olamdan farqlab turishidir. Insonning individualligida uning hayot va kasbiy faoliyati manbai mujassamlashgan. Individualligi rivojlangan individ to'laligicha o'z kuchiga tayanadi va bu bilan u erkin va mustaqil shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Individuallik va shaxsni o'zaro qiyosan qarab chiqilishi inson va jamiat (jamoa va inson) munosabatlarini aniqlashtirish imkonini beradi. Demak, shaxsning individualligi, kasbiy sifatlari, bilim, ko'nikma va malakalar tizimi bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishda muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

3.Bo'lajak kadrlarni kasbiy moslashtirish omillari va shart-sharoitlari

O'zbekiston Respublikasida mehnat va ta'lim xizmatlari bozorini rivojlantirishning strategik rejalarini ishlab chiqishda mutaxassislarning kasbiy tayyorgarlik darjasini hamda faoliyat talablariga moslasha olish qobiliyatini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa o'z navbatida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoni samaradorligini oshirish bilan bog'liq quyidagi vazifalarni hal qilish zaruriyatini keltirib chiqaradi:

- bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish mazmunini pedagog mutaxassislar tayyorlashga qo'yiladigan mehnat bozorining zamонавиy talab va takliflariga asoslanib belgilash;

- kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni sifatli o'zlashtirilishning innovatsion potentsialini shakllantiruvchi pedagogik-psixologik omillar va shartsharoitlarni aniqlash;
- tizimli yondashuv asosida ijodiy-hamkorlik muhitiga asoslangan kasbiy moslashtirishning pedagogik shart-sharoitlarini belgilash va amaliyatga tatbiq etish;
- bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishning ijtimoiy-pedagogik jihatlari, nazariy masalalari va talabalarning mustaqil ta'limi uchun xizmat qiluvchi yangicha nashrlar, elektron darsliklar, o'quv-metodik majmular ishlab chiqish va amaliyatga tatbiq etish.

Ma'lumki, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish aniq maqsadga yo'naltirilgan, tizimli jarayon hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlarda bo'lajak mutaxassislarni kasbiy moslashtirish jarayonining bosqichlarini turlicha tavsiflanadi.

Xususan, tadqiqotchi olma N.Egamberdieva moslashuv bosqichlarini quyidagicha izohlaydi:

- 1) muvozanatlashish – individ va muhit o'rtasida o'zaro qadriyatlar tizimi va xulq-atvor me'yorlariga nisbatan hurmat ko'rinishidagi muvozanatning vujudga kelishi;
- 2) soxta adaptatsiya - sharoitga tashqi moslashuv va uning me'yorlariga nisbatan salbiy munosabat birligi;
- 3) ko'nikish – yangi muhitning qadriyatlarini tan olish va qabul qilish;
- 4) o'xshatish – individning psixik qayta orientatsiyasi, avvalgi qarashlar, orientatsiya, ustanovkalar transformatsiyasi.

B.Jo'raev esa bo'lajak o'qituvchilarning yangi ijtimoiy-madaniy muhitga moslashuv bosqichlarini boshlang'ich davr, ko'nikish davri, akkomadatsiya davri, assimilyatsiya davrlariga bo'lib o'rganadi¹⁸. Bunda individning qadriyatlar

¹⁸ Egamberdieva N.M va mualliflar jamoasi. Yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishning tarbiya texnologiyasi. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2012.- B. .203

tizimidan individ, guruh va muhit qadriyatlar tizimining o'zaro uyg'unlashuvigacha bo'lgan davrlar qamrab olinadi.

Tadqiqot davomida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishga qo'yiladigan zamonaviy talablar, kasbiy moslashuvchanlikni shakllantirishning pedagogik-psixologik aspektlarini o'rganish, shuningdek, oliv ta'lim muassasalarining mazkur jarayondagi imkoniyatlari diagnostikasi xulosalariga tayanib, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoni quyidagi bosqichlarda kechishi aniqlandi:

I-bosqich. Kasbiy faoliyatga motivatsion yo'nalganlik; kasbiy tasavvurlarning shakllanishi; kasbiy bilimlarning o'zlashtirilishi; kasbiy faoliyat talablarining anglanishi (pedagogika kollejlaridagi umumta'lim va umumkasbiy fanlar mazmunida beriladigan ijtimoiy-nazariy va pedagogik-psixologik bilimlar vositasida).

II-bosqich. Kasbiy faoliyat talablarini o'zlashtirish; kasbiy kompetentsiyalarni bilish, o'zlashtirish, muloqotga kirishish, kasbiy ijodkorlik; faoliyatga innovatsion yondashuvning qaror topishi (maxsus fanlar, pedagogic amaliyot, to'garaklar, ijodiy kastinglar, sinfdan tashqari ishlar, mustaqil ta'lim vositasida).

III-bosqich. Kasbiy o'z-o'zini anglash, moslashish; kasbiy ko'nikma va malakalarning rivojlanishi; pedagogik qobiliyat va kasbiy sifatlarning shakllanishi (umumkasbiy va maxsus fanlar, o'quv amaliyoti, mustaqil ta'lim vositasida).

Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, tadqiqot davomida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoniga ta'sir etuvchi omillar va zaruriy shart-sharoitlarni ishlab chiqish va uni nazariy jihatdan asoslash vazifasiga alohida e'tibor qaratildi.

Keltirilgan vazifalarning samaradorligini ta'minlashning muhim sharti bu bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoniga ta'sir etuvchi ob'ektiv va sub'ektiv (tashqi va ichki) omillarni asoslashda namoyon bo'ladi.

Pedagogik olim V.A. Slastenin bo'lajak o'qituvchilar kasbiy tayyorgarligini shakllantirish masalalarini tadqiq etar ekan, yuksak professionalizm, ya'ni kasbiy etuklikka erishishning ob'ektiv omillariga olingan ta'limning sifatini, sub'ektiv omillariga esa shaxsning qobiliyati, kasbiy yo'nalganligi, pedagogik vazifalarni samarali hal qila olishdagi mas'uliyati va mutaxassislikka yondashuvini kiritadi¹⁹.

Shuningdek, pedagog olim bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoni muvaffaqiyatiga ta'sir etuvchi omillarni ham ikki turkumga bo'ladi: sub'ektiv (ichki) va ob'ektiv(tashqi) omillar. Muallif bo'lajak mutaxassisning kasbiy moslashuviga ta'sir etuvchi ichki omillarni uning individual-psixologik sifatlari bilan bog'lasa, ob'ektiv omillarga muhit va ta'lim shart-sharoiti bilan bog'liq jihatlarni taklif etadi.

Bo'lajak kadrlarni kasbiy moslashtirishga ta'sir etuvchi omillar	
Sub'ektiv omillar	Ob'ektiv omillar
Ijtimoiy-demografik (yoshi, jinsi, oilaviy holati, ma'lumot darajasi); Fiziologik o'ziga xoslik; Emmotsional(hissiy) barqarorlik; O'z-o'ziniadolatli baholash; Shaxs faolligi; Sohaga oid dastlabki kompetentsiyalar; Faoliyatga ijtimoiy-kasbiy tayyorgarlik;	Ta'lim muassasasidagi mavjud shartsharoit; Pedagogik jarayonni tashkil etilishi; Vaqt byudjetining to'g'ri rejalshtirilishi.

Shuningdek, yana ba'zi bir psixologik-pedagogik adabiyotlarda bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashish jarayoniga ta'sir etuvchi omillarning 4 guruhи ajratiladi. Birinchi guruh omillari ijtimoiy-iqtisodiy bo'lib, u taraqqiyotning turli boqichlarida jamiyat hayotiga kirib kelayotgan yoshlarga o'zlaridagi mavjud kuch va imkoniyatlarini sarflashga turli sohalarni taklif etadi. Birinchi navbatda bu kasblar turi, ularning o'zgarishi va rivojlanish istiqbollari, jamiyatning u yoki bu mutaxassislarga ehtiyojiga dahldordir. Ijtimoiy-psixologik omillar ikkinchi guruhnini

¹⁹ Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003. – B. 54-56

tashkil etadi. Mazkur jarayonda shaxs ijtimoiylashuviga ta'sir etuvi mikro, mezo va makro muhit ta'siri muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy muhit ta'sirida shaxsning qadriyatli yo'nalganligi, kasblarning turli guruhlariga munosabatning o'ziga xos ijtimoiy ko'rsatmalarini va sterotiplar shakllanadi.

Uchinchi guruh asl psixologik omillardan iborat bo'lib, bu shaxsiy qiziqish va moyilliklar umumiy va xususiy qobiliyatlar, aqliy va shaxsiy rivojlanish darajasi xotira xususiyatlari, diqqat motorikasining o'ziga xosligi va shu kabilar.

Nihoyat to'rtinchchi guruh individual psixofiziologik xususiyatlarni o'z ichiga olib, ulardan ko'p o'rganilgani nerv tizimining asosiy xossalalarini faoliyat turlariga munosabatini ta'siri masalasidir. Ular psixik jarayonlar kechishining dinamik tavsifnomalarini belgilaydi turli temperamentlar ko'rinishida ifodalanadi va ma'lum faoliyat turini bajarishga ko'maklashishi, yo aksincha uni qiyinlashtirishi mumkin bo'ladi²⁰.

Demak, mazkur fikrlar, ilmiy-pedagogik tadqiqot jarayonida olingan kuzatish va empirik tahlil natijalarini nazariy jihatdan tahlil etish, umumlashtirish natijasida bo'lajak o'qituvchilarini kasbiy moslashtirish jarayonining samaradorligi quyidagi omillarga asoslanishini aniqlandi:

- motivatsion omil – bo'lajak o'qituvchilarini tanlangan kasb va uning mohiyatidan xabardorlik darajasi, kasbiy yo'nalganlik va kasb tanlash motivlari bilan ifodalanuvchi jihatlar;
- ijtimoiy omil – jamiyatdagi mavjud ijtimoiy muhit va kasbning ijtimoiy nufuzi, shuningdek, talabalar tomonidan kasbiy – ijtimoiy normalarning o'zlashtirilishi, ijtimoiy tajribaning shaxsiy – kasbiy ustanovkalar tizimida qo'llanilishi;
- axborotli-mazmunli – omil-tanlangan kasbiy faoliyat sohasini muvaffaqiyatli egallash uchun zarur bo'lgan ijtimoiy-nazariy, pedagogik-psixologik va maxsusus-metodik bilim, malaka va ko'nikmalar majmuasi;

²⁰ Rahimov B.X. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-madaniy munosabatlarning shakllanishi.: Ped. fan. nom. ... diss. – T.: 2002. B – 61-67

- faoliyatli omil – o'zlashtirilgan maxsus kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarini aniq vaziyatlar va zaruriy holatlarda tatbiq eta olish, o'zini-o'zi tahlil qilish va rivojlantirish motivatsiyasi;

- tashkiliy-metodik omil – innovatsion ta'lismi turlari: shaxsga yo'naltirilgan, tabaqalashtirilgan ta'lim, interfaol ta'lim, hamkorlik ta'limi, dasturiy ta'lim, muammoli ta'lim, o'yin texnologiyalari, modulli ta'lim, mustaqil ta'lim va boshqalardan o'quv-tarbiya jarayonida samarali foydalanish; o'qituvchi va talabalarning o'zaro hamkorligi; talabalarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalariga egaligi, talabalarning bilim olishga nisbatan ijodiy yondashuvlari, ularda mustaqil fikrlash ko'nikmalarining shakllanganligi; axborotlashgan ijodiy muhitning qaror topganligi; sog'lom raqobatning mavjudligi; talabalar bilish faoliyatining ob'ektiv baholanishi;

- didaktik omil (vositalar) – maxsus jihozlangan (kompyuterlash-tirilgan) o'quv xonalarining mavjudligi; o'quv manbalari (takomillashtirilgan o'quv dasturlari, ma'ruza matnlari, elektron darsliklar, o'quv va metodik qo'llanmalar, elektron ishlanmalar, grafik organayzerlar, auditiv vositalar), o'quv jihozlari va qurollari, axborot texnologiyalari.

Mazkur omillar va pedagog mutaxassislar tayyorlashga qo'yiladigan mehnat bozorining zamonaviy talablaridan kelib chiqib, bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy moslashuvuvchanlikni shakllantirish mazmuni bevosita ulardagi fiziologik, psixologik, ijtimoiy va tashkiliy molashish bilan belgilanishi ma'lum bo'ladi.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining ijtimoiy-nazariy tayyorgarligi motivatsion va ijtimoiy omillar ta'sirida kechib, uning mazmunida umumta'lim fanlari doirasida o'zlashtiriladigan axborotlar, bilimlar, fan asoslari muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalarning pedagogik-psixologik tayyorgarligi esa ta'lim-tarbiya jarayoni tamoyillari, ta'lim mazmuni va uning mohiyatini yorituvchi hujjatlar, o'qitish shakllari, metodlari va vositalari, shuningdek, ta'lim oluvchi shaxsining yosh va individual xususiyatlarini bilish hamda ularning psixologik holatini boshqara olish

borasidagi kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirish darajasi bilan belgilanadi.

Tadqiqotlar doirasida bo'lajak o'qituvchilardagi kasbiy faoliyatga amaliyfaoliyatli moslashish ko'nikmalari bevosita maxsus-metodik tayyorgarlik negizida shakllanishi ma'lum bo'ldi. Bunda ta'lim oluvchining o'quv-tarbiya jarayonini to'g'ri loyihalashtirish va amalga oshirish, o'qituvchi va ta'lim oluvchi faoliyatini tashkil qilish hamda boshqarish, Talabalarning bilish faoliyatini to'g'ri yo'naltirish, o'qitish, nazorat va baholashning shakl, metod va vositalaridan fan, mashg'ulot va mavzu doirasida samarali foydalanish ko'nikmalariga egalik darajasi asosiy komponentlar sifatida tavsiflanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoniga qo'yiladigan zamonaviy talablardan biri bu innovatsiyalarni faol o'zlashtirish va amalga tatbiq etish ko'nikmalaridir.

Innovatsion tayyorgarlik –mutaxassis shaxsidagi pedagogik faoliyatga nisbatan aksiologik, akmeologik, kreativ, refleksiv yondashuvning shakllanganligi, ta'lim jarayonida ijodiy hamkorlik muhitining yaratilishi, o'qitish jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, innovatorlik faoliyatiga bo'lgan faol motivatsiyaning qaror topganligi bilan belgilanuvchi kasbiy tayyorgarlik mezonlaridan sanaladi.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayonini yana bir e'tiborli jihatni bu yuqorida ta'kidlab o'tilgan yo'nalishlardagi kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish va amaliyotga to'laqonli tatbiq etishning zaruriy shartsharoitlari majmuasining belgilanishidir. Chunki, qulay va maqsadga yo'naltirilgan pedagogik sharoit jarayondan ko'zlangan natijaga erishishini engillashtiradi.

N.A.Muslimov o'z tadqiqotlarida bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchi-sini kasbiy moslashtirish uning kasbiy shakllanishidagi muhim jihatlardan biri ekanligini ta'kidlab, mazkur jarayondagi muhim pedagogik shart-sharoitlar sifatida quyidagilarni e'tirof etadi:

- moddiy-texnik shart-sharoitlar (o'quv binolari, o'quv auditoriyalar, o'quv texnik vositalar majmuining mavjudligi va hokazolar);
- o'quv-metodik shart-sharoitlar (davlat ta'lif standarti, o'quv dasturlari, o'quv rejalarini va boshqalar);
- kadrlar salohiyati (professor-o'qituvchilar);
- ijtimoiy hamda o'quv-texnologik muhit;
- tashkiliy hamda o'quv-amaliy faoliyatning izchil, uzlucksiz hamda tizimliyo'lgaqo'yilganligi²¹.

Oliy ta'lif muassasalarining pedagog mutaxassislar tayyorlash tizimining o'ziga xosligidan kelib chiqib, tadqiqot doirasida quyidagi pedagogik psixologik shart-sharoitlarning ta'minlanishi kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi:

1. Axborotli-mazmunli sharoit. Ma'lumki, ta'lif mazmuni bo'lajak mutaxassis o'zlashtirishi lozim bo'lgan kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarning oldingdan loyihalashtirilgan tizimi bo'lib, bunda DTS, o'quv rejalarini, takomillashtirilgan ta'lif dasturlari, ma'ruza matnlari, ta'lif texnologiyalari asosidagi o'quv-metodik majmular, ilmiy va o'quv-metodik, elektron darsliklar, nazorat vositalari: ijodiy pedagogik topshiriqlar, vaziyatli masalalar, masofali nazorat, ijodiy loyiha ishlari, mutaxassislik yo'nalishlari bilan bog'langan kurs va loyiha ishlari alohida o'rinni tutadi.

2. Texnologik sharoit. Tadqiqot maqsadi, ya'ni bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishning samarali shakl, metod va vositalarini ishlab chiqib, amaliyotga tatbiq etish uchun texnologik sharoit asos qilib olindi. Bunda kasbiy moslashtirish jarayonida:

- muammoli o'qitish;
- o'yinli texnologiyalar (rolli-ishchan o'yinlar, tadbirkorlik o'yinlari);
- trening, videotreninglar, - muammoli -seminarlar;

²¹ Muslimov N.A. Kasb ta'lifi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped.fanl.dokt. ... diss. – T.: 2007. – 357 b.

- pedagogik muammoli vaziyatlarni echish va tahlil qilish, “Keys-stadi”;
- kichik guruhlarda o’qitish, mikro-darslar;
- ijodiy tadqiqotchilik metodlari;
- dars va tarbiyaviy tadbirlarni loyihalash metodlari;
- autotreninglarni tashkil etish va o’tkazish metodikasining ishlab chiqilishiga alohida e’tibor qaratildi.

Bo’lajak o’qituvchilar kasbiy moslashtirishning texnologik sharoiti nazariy asoslanganlik; o’quv-tarbiya jarayoni mazmuni va tashkiliy jihatlariga yaxlit yondashuv, tizimlilik, o’qitishda ta’lim oluvchilarning individualligi, kasbiy yo’nalganligi e’tiborga olish kabi tamoyillariga asoslanadi.

3. Refleksiv sharoit. Yaratilgan pedagogik shart-sharoitlarning natijaviy mahsuli sifatida refleksiv (refleksiya-ortga nazar, tahlil, o’zgarishlar, shaxsning o’z faoliyatini baholay olish darajasi) sharoit muhitining yaratilishiga alohida e’tibor berildi. Bo’lajak o’qituvchilarni kasbiy moslashtirishga yo’naltirilgan refleksiv sharoit mazmuni quyidagicha belgilandi:

- faol bilish motivatsiyasini rivojlantirish;
- kasbiy faoliyatga nisbatan akmeologik yondoshuvni qaror toptirish;
- kreativ ko’nikmalarni shakllantirish;
- pedagogik-psixologik, metodik bilimlarni shakllantirish;
- o’zini – o’zi kasbiy anglash.

Olib borilgan tahlil natijalaridan ma’lum bo’ladiki, pedagogik amaliyot, mustaqil ta’lim, to’garaklar, audtoriyadan tashqari ishlar, jamoaviy tadbirlar, ijodiy kastinglar va boshqa turdagи tashkiliy tadbirlar talabalarning kasbiy moslashish va rivojlanishdagi muhim vositalardan sanaladi.

Ana shu maqsadda tajriba ob’ektlarida “Yosh pedagoglar” to’garagining faoliyati takomilashtirildi. “Yosh pedagoglar” to’garagiga tadqiqot doirasida jami 37 nafar talabalar va 4 nafar professor-o’qituvchilari a’zo bo’lishdi.

“Yosh pedagoglar” to’garagining asosiy maqsadi oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan iqtidorli yoshlarni jamlash, ularning qobiliyatları va iqtidorlarini

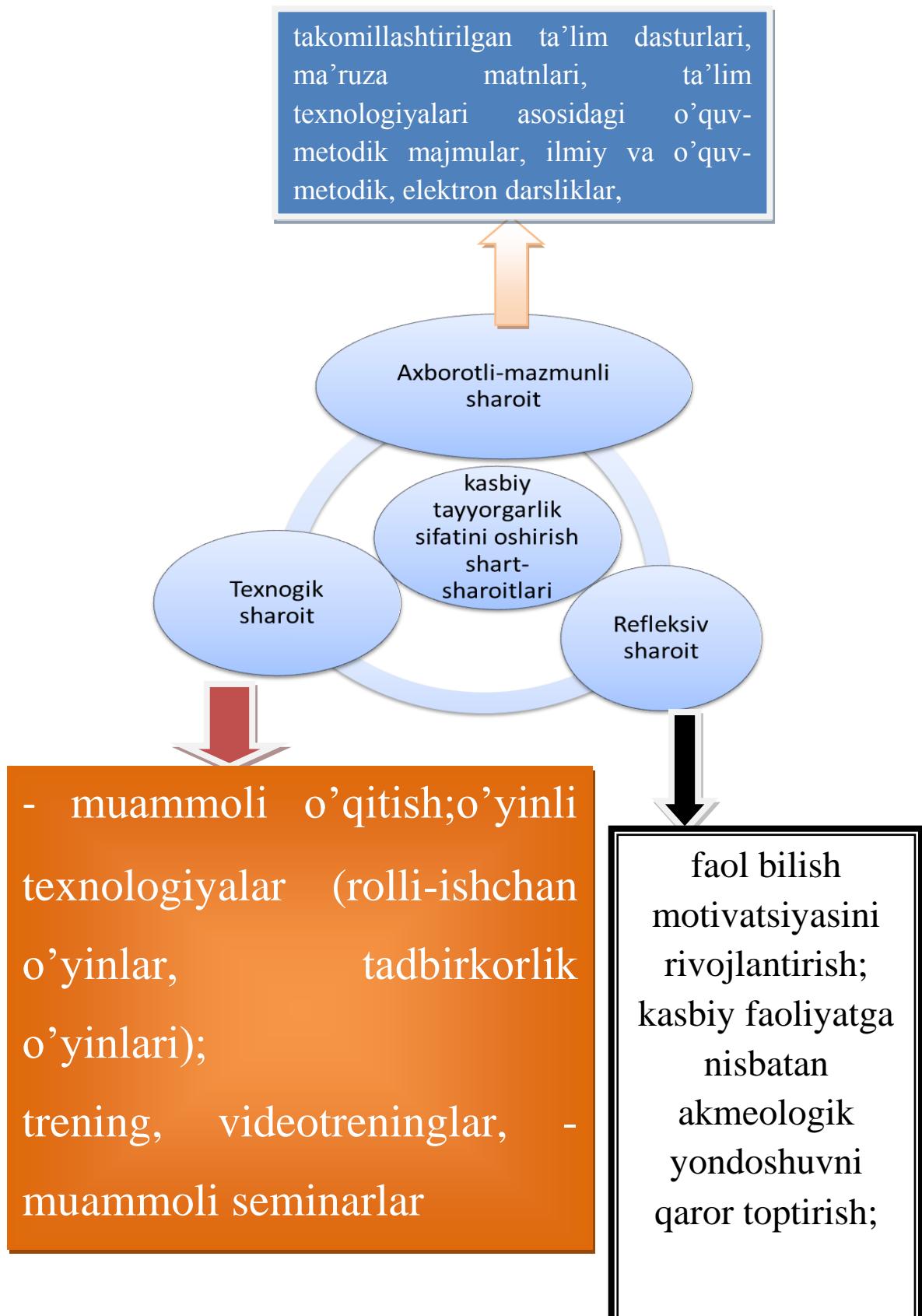
namoyon etishlari uchun amaliy yordam ko'rsatish va shu asnoda talabalardagi kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni rivojlanishiga refleksiv sharoit yaratishga yo'naltirildi.

Dastlab “Yosh pedagoglar” to’garagining ma’naviy-ma’rifiy choratadbirlar rejasи ishlab chiqildi va talabalarning qiziqishlari, talablari, oliy ta’lim muassasalarining imkoniyatlarini hisobga olgan holda o’tkaziladigan turli tadbirlar, ularning maqsadi, mazmuni, vazifalari aniq belgilandi.

“Yosh pedagoglar” to’garagining harakat dasturini ishlab chiqishda quyidagi jihatlarga alohida e’tibor qaratildi:

- talabalarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish;
- auditoriyadan tashqari qiziqishlaridan kelib chiqib bo’sh vaqt ni unumli tashkil etish;
- kasbiy sifatlar va kasbiy moslashuvni shakllantirish;
- ratsionalizatorlik g’oyalalarini amalgalash.

Tajriba natijalari va respondent-o’qituvchilarning fikr-mulohazalari pedagogik-psixologik shart-sharoitlar integratsiyasining ta’minlanishi bo’lajak mutaxassilar tayyorlash jarayoni ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishini tasdiqladi. Shuningdek, tizimli yondashuv asosida bo’lajak o’qituvchilarni kasbiy moslashtirishga yo’natirilgan o’qitish texnologiyalarining o’quv jarayonidagi imkoniyatlarini amaliy yoritish tadqiqot muammosining ijobjiy echimini ta’minlashga yordam berishi aniqlandi. Ishning navbatdagi bo’limlarida mazkur masalalarga alohida e’tibor qaratildi.

XULOSA

Jamiyat rivojlanib, yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga qo'yilgan ijtimoiy talablarining ortib borishi pedagog mutaxassislar tayyorlash tizimida ham mazmuniy va sifat jihatidan o'zgarishlar zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ushbu muammoning dolzarbligini ta'kidlab, birinchi prezidentimiz I.Karimov "Biz yurtimizda yangi avlod, yangi tafakkur sohiblarini, ertaga o'rnimizga keladigan yoshlarni ma'naviy dunyosini shakllantirishda o'qituvchi mehnatini qanchalik muhim o'rinn tutishini yaxshi bilamiz. Chunki, o'qituvchi nainki sinf xonasiga fayz va ziyo olib kiradigan, balki minglab murg'ak qalblarga ezgulik yog'dusini, hayot maktabini uqtiradigan mo''tabar zotdir" degan edi. Shuning uchun ham bozor munosabatlari sharoitida oliy ma'lumotli pedagog kadrlarga bo'lgan jamiyat talablaridan kelib chiqib, malakali mutaxassislar tayyorlash zarurati yanada kuchaydi.

Tadqiqot muammosining ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish, olib borilgan kuzatishlar va tahlil natijalari OTMlaridagi o'quv-tarbiya jarayoni bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayonida katta imkoniyatlarga ega ekanligini ko'rsatdi. Ammo mazkur jarayonga bir tomonlama yondashish mutaxassislarning sifat darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatayotganligi ham amaliyotda tasdiqlandi.

Oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim-tarbiya jarayonini ijtimoiy talablar, demokratik tamoyillar, shuningdek ishlab chiqarishning mutaxassis shaxsiga qo'yayotgan malakaviy talablaridan kelib chiqib modernizatsiyalash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishda ularning shaxsiy yo'nalganligi va kasbiy motivatsiyasi etakchi ijtimoiy-psixologik omillardan biri bo'lib, mazkur jihatlar ta'lim oluvchilarning tanlangan faoliyat sohasiga moslashish jarayonini jadallashtiradi.

Ya'ni, empirik tahlillar asosida bugungi kunda pedagog mutaxassislar tayyorlash jarayoniga yaxlit loyiha sifatida qaralib, unga nafaqat mazmun, balki o'qituvchi va talabalar faoliyati birligi misolida yondashish e'tibordan chetda

qolayotganligi aniqlandi. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishga qo'yiladigan zamonaviy talablar mazkur ta'lim muassasalaridagi pedagogik jarayonni tashkillashtirishga nisabatan innovatsion yondashuv zaruratini keltirib chiqaradi. Bu esa tadqiqot doirasida kasbiy moslashtirish jarayoniga ta'sir etuvchi pedagogik-psixologik omillar va zaruriy shart-sharoitlarni aniqlashtirishni nazarda tutadi.

Shu bois, tadqiqot doirasida mazkur omillarning bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoniga ta'siri o'rganildi va bu boradagi samarali choratadbirlar majmuasi ishlab chiqilib, amaliyatga tatbiq etildi.

Natijalarning yakuniy tahlili va pedagogik-tajriba sinov ishlarining samaradorlik darajasiga asoslanib, ilmiy tadqiqot ishi yuzasidan quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish nazariyasi tahlili natijasida uning ilmiy-nazariy asoslari tadqiq etildi.
2. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish mazmunini pedagog mutaxassis shaxsiga quyiladigan zamonaviy kasbiy talab va takliflar darajasida takomillashtirish zarurati asoslab berildi.
3. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishda o'quv jarayonini tashkil etishga innovatsion yondashuvni qaror toptirish zarurati va bunda yaratilgan pedagogik shart-sharoitlarning mavjudligi mutaxassislar kasbiy moslashishini shakllantirishga samarali ta'sir ko'rsatishini tajriba natijalari tasdiqladi.
4. Yangicha mazmundagi o'quv metodik majmualarni yaratish, o'qitishning innovatsion shakl va metodlarini o'quv jarayoniga tadbiq etish va tizimli monitoring jarayonini yo'lga quyish talabalarning bilish faolligini ta'minlashda, ularning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda hamda kasbiy tayyorgarlikning shakllanishida muhim ahamiyatga ega ekanligi isbotlandi.

Yuqorida keltirilgan xulosalar bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishning mavjud holatini aniqlashga va bu jarayon samaradorligini

oshirishga qaratilgan quyidagi uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqishimizga asos bo'ldi:

- bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishning mazmunini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish;
- bitiruvchi kurslarda "Innovatsion o'qitish texnologiyalari", "Tarbiya texnologiyalari" kurslarining o'qitilishini yo'lga qo'yish;
- bo'lajak o'qituvchilardagi kasbiy moslashishni shakllantirish jarayonida pedagogik amaliyot ishlarini samarali tashkil etilishiga alohida e'tibor qaratish;
- o'quv-tarbiya jarayonida shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalardan maqsadli foydalanish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkin, bo'lajak kadrlarni malakasini oshirib yanada chuqurlashtirib o'tish lozim. Ta'sir qiluvchi omillarni kamaytirib, ya'ni kitoblardan unumli foydalanish zarur.

GLOSSARIY

Axborotli malaka – ta’lim-tarbiya masalalariga axborotlarni moslashtirish va talqin qilish malakasi.

Axloq - shaxsnинг jamiyatga va boshqa kishilarga nisbatan burchini belgilab beruvchi me’yorlar tizimi, ma’naviy xulq qoidalari, u ijtimoiy ong shakllaridan biri.

Boshqarish – tashkil etish, qaror qabul qilishga qaratilgan faoliyat, ob’ektni o‘z xizmat vazifasi doirasida nazorat qilish, tartibga solish, ishonchli axborotlar asosida tahlil qilish va yakun yasash.

Vazifa – maqsad va uni amalga oshirish bosqichlarining oydinlashtirilishi.

Davlat ta’lim standarti – uzluksiz ta’limning muayyan bosqichida shaxs (mutaxassis)ning tayyorgarlik darajasi va mazmuniga qo‘yiladigan minimum talablar.

Didaktika – ta’lim va o‘qitish nazariyasi hamda o‘qitish jarayonida tarbiyalash mazmunini ifodalovchi pedagogikaning tarkibiy qismi.

Izohlash, tushuntirish – og‘zaki izoh, yoritilishi lozim bo‘lgan turli materiallarni izohlash, isbotlash, tahlil qilish.

Ilmiy muammo – fan orqali hal qilinadigan asosiy ziddiyatlar.

Istiqlolni belgilash malakasi – ijtimoiy va bilish jarayonlarini rejalashtirish va boshqarish.

Kasbiy – pedagogik muloqot – pedagog va talabaning o‘zaro zinchijahijmoiypsixologik aloqasi tizimi bo‘lib, uning mazmuni axborotlar ayriboshlash, tarbiyaviy ta’sir o‘tkazish, kommunikativ vositalar yordamida o‘zaro munosabatlarini tashkil etish hisoblanadi.

Kasbiy tayyorgarlik – bo‘lajak mutaxassisning psixologik, psixofiziologik, jismoniy hamda ilmiy-nazariy va amaliy tayyorgarligi.

Kuzatish – biror pedagogik hodisa bo‘yicha aniq faktik material olish maqsadini ko‘zlagan idrok etishning o‘ziga xos shakli.

Ma’ruza – odatda oliv o‘quv yurtida biror fan mazmunini og‘zaki bayon qilishga asoslangan o‘quv jarayoni, metodi.

Malaka – shaxsning o‘zi egallagan bilimlari asosida ularning yangi sharoitdagi yangiliklar bilan birga, ma’lum bir faoliyatni samarali bajarish qobiliyatidir.

Mafkura - g‘oya va qarashlar tizimi.

Metod – 1) tabiiy va ijtimoiy hayot hodisalarini tadqiq qilish, bilish usuli; 2) harakat qilish usuli, tarzi.

Motiv – ma’lum ehtiyojlarni qondirish uchun asos bo‘ladigan kishining ichki faoliyat mazmuni.

Muammoli o‘qitish – o‘quv mashg‘ulotini tashkil etish shakli bo‘lib, unda pedagog rahbarligida muammoli vaziyat yuzaga keltiriladi va uning hal qilinishida ta’lim oluvchilar faol mustaqil harakat qiladilar.

Pedagogik jarayon – ta’lim masalalari, uning taraqqiyotini hal qilishga qaratilgan, maxsus tashkil etilgan pedagog va talabalarning maqsadli o‘zaro munosabatlari.

Pedagogik malaka – muayyan toifadagi vazifalarni hal qilish imkoniyatiga ega bo‘lgan mutaxassisning kasbiy pedagogik tayyorgarligi darajasi va turi.

Pedagogik faoliyat – ta’lim maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning alohida turi.

Faoliyat – 1) ongli maqsad bilan boshqariladigan kishining ichki (ruhiy), tashqi (jismoniy) faolligi; 2) atrof-muhitning kishilar tomonidan maqsadga muvofiq qayta bunyod etilishi.

SHaxs – 1) kishilarning ijtimoiy xulqi, insonlar orasida o‘zini tutishini aks ettiradigan ruhiy sifatlari majmuini bildiruvchi tushuncha;

2) turli-tuman sifatlar tizimidagi kishining ruhiy, ma’naviy mohiyati;

O‘z-o‘zini baholash – shaxsning o‘z psixologik sifatlari, xulqi, yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklari, qadr-qimmati, kamchiliklarini baholay olishi.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Тошкент, 1997 й.
2. «Таълим тўғрисида»ги Қонун, Тошкент, 1997 й.
3. И.А.Каримов «Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиёти пойдевори» Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси XI сессиясида сўзлаган нутқи. Т. 1997.
4. И.А.Каримов «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда». Т. Ўзбекистон, 1999.
5. И.А. Каримов «Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир», (Йил якунлари маъruzасидан) «Ўзбекистон» нашриёти, Тошкент, 2010 й.
6. G`ulomov S. Kuch-bilim va tafakkurda «O`AJBNT Markazi ,2002
7. Oliy ta'lim. Me'yoriy hujjatlar to`plami: S.S.G`ulomov tahriri ostida; Tuzuvchilar:B.X.Raximov, Sh.D.Jonboev va boshq. –T: «Sharq», 2001
8. Хакимова М.Ф. Касбий педагогика. Ўқув қўлланма. Тошкент, ТДИУ, 2009 йил
9. Қ.Олимов, О.Абдукудусов, Л.Узоқова, М.Аҳмеджонов «Касб таълими услубияти». Тошкент, Иқтисод-молия 2006 йил.
- 10.А.Хаджабоев, И.Хусанов «Касбий таълим методологияси» Тошкент, 2007 йил.
- 11.3.К.Исмоилова «Педагогика». Тошкент, «Молия» 2008 йил.

Internet saytlari

1. www. Lex. uz. .
2. www.referat.uz
3. www. Ziyonet. uz
4. www.pedagog.uz
5. http://aim.uz/
6. www.arxiv.uz